

А.А.ПРОХАРАЎ

АБ МІФАЛАГІЧНЫМ ПАДМУРКУ ДЫНАСТЫЧНЫХ ПАДАННЯЎ ПЕРШЫХ СЛАВЯНСКІХ ЛЕТАПІСАЎ

Не ацэненай у поўнай меры крыніцай дзеля рэканструкцыі славянскага язычніцтва і духоўнай культуры дахрысціянскага перыяду, на наш погляд, з'яўляюцца паданні і міфы, якія трапілі ў першыя славянскія летапісы. У дадзеным артыкуле мы разгледзім генеалагічныя паданні славянскіх дынастыяў, звязаныя з язычніцкімі ўяўленнямі аб кульце каня, які вучоныя часцяком лічаць адной з галоўных і вельмі распаўсюджаных рыс агульнаіндаеўрапейскіх рэлігійных уяўленняў. Культ каня дастаткова добра вывучаны ў розных індаеўрапейскіх народаў, асабліва ў індаіранцаў. На жаль, менавіта ў славянскіх народаў даследчыкі часцей вызначаюць толькі яго існаванне, але не яго канкрэтныя рысы.

Вялікую ролю у жыцці язычніцкіх славян адыгрывалі абрады варажбы. Сярэдневяковыя візантыйскія і нямецкія храністы адзначаюць, што славяне не пачыналі ніводнай справы, пакуль не будзе праведзена варажба [напрыклад, Пракоп Кесарыйскі III, 14: Цітмар Мерзебургскі VI, 24–25; Гельмольд I, 36,52: II, 12]. Генрых Латвійскі сведчыць, што і ў балцкіх плямён варажба самым значным чынам уплывала на прыняцце хрысціянства¹.

Конь часцяком удзельнічаў у варажбе. Цітмар Мерзебургскі апісвае рытуал варажбы ў храме Сварожыча ў Радзігошчы [VI, 24]: "Дзеля руплівай аховы гэтай святыні жыхарамі пастаўлены спецыяльныя святары. З таямнічым мармытаннем яны пачынаюць шалёна раскопваць зямлю, каб па жэрабам даведацца аб зыходзе сумніўнага прадпрыемства. Скончыўшы з гэтым, яны прыкрываюць жэрабі зялёным дзёрнам і з малітваю вядуць каня, якога шануюць як свяшчэннага, праз воткнутыя ў зямлю крыж-накрыж дзіды, і гэтак варажбаю пры дапамозе свяшчэннага каня яны шукаюць пацвярджэння кінутым жэрабам, па якім яны спярша нешта ўжо вызначалі". Калі вынікі супадаюць, тады пачынаюць здзейсняць задуманае, у іншым выпадку "народ з сумаю адмаўляецца ад задуманага прадпрыемства".

Саксон Граматык паведамляе, што аб станоўчым ці адмоўным выніку варажбы вырашалі па таму, якою нагою конь пераступаў дзіды².

Падобны ж свяшчэнны конь утрымліваўся і ў храме Святавіта ў Арконе. Ездзіць на ім мог толькі святар, і тое зрэдку. Калі раніцаю конь Святавіта быў у пене, лічылася, што сам бог уначы ездзіў на ім. Аднымі з галоўных і найбольш шанаваных атрыбутаў Святавіта былі аброць і сядло³.

Этнаграфічныя апісанні XIX–XX стст. фіксуюць мноства абрадаў варажбы ў славян, у якіх удзельнічаў конь. Так у некаторых абласцях Расіі варажылі, паклаўшы аглоблю каля ўваходу ў канюшню, а пасля выводзілі каня. Па таму, якой нагою ён пераступаў праз аглоблю, рабілі вывад аб станоўчым ці адмоўным прадказанні⁴. Варажбу на шлюб рабілі наступным чынам: дзяўчыну саджалі на каня, у якога былі завязаны вочы. Па таму, у які бок ён накіроўваўся, рабілі вывады⁵.

Бліжэйшыя паралелі такіх абрадаў, нават у рытуальных нюансах, адзначаюцца ў балтаў па звестках Генрыха Латвійскага [1, 10].

Усе індаеўрапейскія міфалагічныя сістэмы рэпрэзентуюць як галоўную сакралізаваную ролю каня — яго паспяховы ўдзел у скачках. У выніку перамогі ў іх уладар каня атрымліваў уладу, як напрыклад, у грэчаскім міфе аб Пелопсе і ў традыцыі Алімпійскіх гульняў; у спаборніцтве цара Хаосраваха ў "Авесце"⁶, у абрадавых скачках індыйскіх уладароў⁷.

Славянскія быліны таксама ведаюць сюжэт аб конскай скачцы⁸. Скачкі выкарыстоўваліся ў славян як сродак варажбы. Лепей за ўсё звычай абрадавай скачкі захаваўся ў Балгарыі, дзе ў канцы лютага святкуюць Тодараў дзень, які яшчэ называюць "конскаю пасхай" (Тодар — апякун коней). Звычайна гонкі адбываюцца на драбінах ад месца святкавання да вёскі. Лічыцца, што конь пераможцы і сам пераможца набываюць шчасце і дабрабыт на наступны год. Пераможца, аб'ехаўшы вёску і атрымаўшы падарункі, накіроўваецца з сябрамі ў карчму⁹.

Існуюць некаторыя сціплыя даныя аб абрадавых скачках, якія адбываліся 18 жніўня ў дзень Флора і Лаўра (апекуны коней) у Валагодскай, Кастрамскай, Наўгародскай губернях¹⁰.

На нашу думку, дзеля вырашэння гэтага пытання патрэбна больш уважліва паглядзець на масленіцу з яе абавязковай яздою на санях. На Беларусі масленіца супадала з "конскім святам"¹¹.

Б.А.Рыбакоў даводзіў, што конскія скачкі былі часткай пахавальных абрадаў "трызны" ў славян¹². Мабыць, больш глыбока зразумець сутнасць гэтага звычайу дапамагае апісанне Вульфстанам пахавальнага абраду прусаў: пераможца ў ўдзельнікі ў скачках падчас пахавання атрымоўвалі спадчыну памерлага¹³. Гэты звычай таксама звязваўся з варажбаю.

Такім чынам, конь у славян-язычнікаў часцяком выкарыстоўваўся ў абрадах варажбы і адыгрываў у іх вядучую ролю. Па паводзінах коней рабілі вывады аб волі багоў. Конь выступаў у іх як жывёла багоў, вястун іх волі, медыятар паміж людзьмі і багамі.

Такая роля свяшчэнных коней у абрадах поўнаасцю супадае з выкарыстаннем іх вобразаў у славянскай міфалогіі. Першыя летапісы славян падаюць некалькі міфалагізаваных паданняў аб першых князях. Конь у гэтых паданнях з'яўляецца значнай постаццю.

Нягледзячы на тое, што аўтары летапісаў ужо былі хрысціянамі і з пярэдаю і асуджэннем адносіліся да язычнікаў, але ж, складаючы звязную гісторыю свайго народа, і асабліва пануючай дынастыі, яны вымушаны былі шукаць вытокі гэтай гісторыі ў старажытных міфах. Асаблівая ўвага ў гэтых выпадках надавалася мясцовай, дахрысціянскай традыцыі, таму што менавіта яна абгрунтоўвала атрыманне ўлады папярэднікамі сучасных ім князёў. Але ж гэта абгрунтаванне ішло праз прызму язычніцкіх уяўленняў.

Казьма Пражскі запісаў апавяданне аб паходжанні княскай улады ў чэхав¹⁴ [1, 4–7]. Настаў час, калі чэхі болей не жадалі, каб іх племенем кіравалі святаркі-прарочыцы Лібушы і яе сёстры. Чэхі патрабуюць, каб племя ўзначалі мужчына. Але новы князь не выбіраецца агульным галасаваннем, як гэта раней было з самой Лібушаю. Справу павінны вырашыць самі сёстры-прарочыцы. На першы погляд, перад намі парадокс — рашэнне аб выбранні прымаюць тыя ж асобы, супраць улады якіх выступілі чэхі. Ды і новы князь адразу павінен зрабіцца мужам Лібушы. Міф падкрэслівае, што выбранне адбываецца шляхам варажбы, якую праводзяць прарочыцы. Казьма падкрэслівае, што нарада сёстраў праходзіла ў поўнай тайне і што выбранне князя адбылося з дапамогаю іх "цудадзейнага мастацтва".

Але пасланцы чэхав не разумеюць, дзе шукаць новага князя, нягледзячы на тое, што месца ўжо ім было названа прарочыцамі. Тады Лібуша загадвае ім ісці за сваім канём, які вязе сімвалы ўлады — жазло і вопратку. Менавіта конь і ўказвае чэхам на Пржэмысла. Славянскі летапісец-хрысціянін у адпаведнасці з канонамі славянскага язычніцтва параўноўвае новага князя з сонцам — "у раніцу сонечнае святло здалося ўсім больш яркім".

Аўтар "Польскай хронікі" Вінцэнт Кадлубак спрабаваў вывесці гісторыю Польшчы з антычных часоў. Дзеля гэтага ён быў павінен зрабіць міфічную генеалогію польскіх каралёў, выкарыстаць вялікую колькасць мясцовых кракаўскіх паданняў, а часам і апавяданні антычных аўтараў.

Адным з міфічных персанажаў у Кадлубка з'яўляецца Лешак II [1, 13]. Пасля смерці Лешака I не засталася спадчынніка і пачалася барацьба паміж рознымі групамі. Было вырашана аддаць выбар князя ў рукі звычайных людзей. "Выбралі поле для скачкі, паставілі [у мэты] стоўб і чый конь першы прыйдзе да мэты, таго і трэба абвясціць каралём". Скачка была прызначана на наступны дзень.

Далей ідзе вядомае антычнае апавяданне аб хітрыках некалькіх удзельнікаў. Перамогу ж атрымаў малады чалавек нізкага сацыяльнага стану.

Структура летапісных міфаў аб Пржэмысле і Лешаку II у шматлікіх момантах вельмі падобная. Абодва князі з'яўляюцца заснавальнікамі новых дынастый. Абодва першапачаткова прадстаўнікі ніжэйшых сацыяльных слаёў і бяруць у палац сялянскія лапці ці вопратку, каб яны нагадвалі ім аб паходжанні. Чэшскія летапісцы сведчаць, што яшчэ ў XII ст. у Вышэградзе паказвалі лапці Пржэмысла. Аб'ядноўвае абодва міфы і вырашэнне пытання аб уладзе ў прысутнасці ўсяго народа. І, безумоўна, галоўную ролю ў абразе адыгрывае конь, які ўказвае на новага князя.

Не меней значную ролю выканаўцы волі багоў конь адыгрывае ў паданні "Аповесці мінулых гадоў" аб смерці Алега Вешчага [912 г.]. Тэма міфа тут іншая: гаворка ідзе не аб атрыманні ўлады, а аб смерці князя (хаця абедзве падзеі па сутнасці даволі блізкія – вырашаецца пытанне аб уладзе). Але структура міфа застаецца той жа: прадказанне вяшчуна, а зброяй гэтага прадказання таксама з'яўляецца конь.

Безумоўна, што ўнутраная сэнсавая сувязь у міфе невыпадковая. Тым не менш зрабіць аргументаваныя вывады, абапіраючыся толькі на гэты сюжэт, ужо немагчыма. Скандынаўскі варыянт міфа аб смерці ад каня не можа нам дапамагчы ў параўнальным даследаванні, бо ён другасны ў адносінах да славянскага.

Структура і сэнс міфа ў рускім летапісе ўжо парушаны, з іх выпалі некаторыя часткі. На маю думку, гэта звязана з асобамі хрысціянскіх летапісцаў, якія лічылі сябе павіннымі змагацца з язычніцтвам, з аднаго боку, а з іншага боку, павінны былі апавядаць аб продках пануючых князёў. Сутыкнуўшыся з міфалагічнымі паданнямі славян, яны ўбачылі ў іх шмат незвычайнага і "негістарычнага".

Але паміж Казьмою Пражскім і Нестарам выяўляецца вялікая розніца. Казьма прывёў першапачатковы тэкст міфа і толькі потым даў яго рацыяналістычную трактоўку. На яго думку, конь Лібушы пайшоў да Пржэмысла таму, што яна была яго каханкай і нярэдка прыязджала да яго.

Рускі летапісец не прывёў першапачатковы варыянт міфа аб смерці Алега, а даў толькі яго рацыяналізаваную трактоўку. Галоўная падзея, якая яго цікавіла, – смерць князя Алега. Але і прадказанне не было выкінута хрысціянскім летапісцам, таму што сувязь яго са смерцю Алега з'яўлялася для яго зусім натуральнай. Яшчэ больш гэты сюжэт спатрэбіўся Нестару. Але сэнс яго разуменняў быў ужо іншым: "Не удивительно, что от волхвования сбывается чародейство". І далей хрысціянскі летапісец абрынуўся на прадказальнікаў будучыні і чарадзеяў. Гэтае яго павучанне па аб'ёму ў два разы пераўзыходзіць апавяданне аб смерці.

Такім чынам, постаць свяшчэннага каня-вястуна волі багоў адыгрывала вельмі вялікую ролю ў язычніцкіх генеалагічных паданнях славянскіх князёў. Карані гэтых міфалагічных сюжэтаў славянскага фальклору і гістарычных паданняў трэба шукаць у абрадах варажбы з удзелам каня.

¹ Гуревич Ф.Д. Древние верования народов Прибалтики по данным "Хроники Ливонии" Генриха Латвийского // Советская Этнография. 1948. №4. С.73.

² Там жа.

- ³ Фаминцын А. С. Божества древних славян. СПб, 1884. С.23–24.
⁴ Там же. С.57.
⁵ Там же.
⁶ Иванов В. В. Разыскания в области анатолийского языкознания. Этимология-1979. М., 1981. С.134.
⁷ Heesterman J. C. The Ancient Indian Royal Consecration. Mouton; s-Gravenhage, 1957. С.127.
⁸ Гл.: Прохараў А. А. Аб значэнні конскіх спаборніцтваў у быліне "Іван Гасціны сын" з улікам індаеўрапейскіх паралеляў // Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў: Тэзісы дакладаў. Мн., 1993. Ч.2.
⁹ Смирнов Ю. И. Славянские эпические традиции: Проблемы эволюции. М., 1974. С.249.
¹⁰ Там же. С.249–250.
¹¹ Богданович А. Пережитки древнего мирозерцания у белорусов. Гродно, 1985. С.98.
¹² Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. М., 1988. С.313.
¹³ Гл.: Матузова В. И. Английские средневековые источники IX–XIII вв. М., 1979. С.12.

С.В.ЯРОШУК

ЛЕСНАЯ И ДЕРЕВООБРАБАТЫВАЮЩАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ БЕЛАРУСИ В УСЛОВИЯХ НЭПА (1921–1929 гг.)

Небывалый развал промышленности, сельского хозяйства, торговли – такие следы оставили беспрерывно воевавшие с 1915 по 1920 г. армии Германии, Польши, России на белорусской земле. В советской части территории Беларуси в начале 1918 г. действовало 23% довоенных предприятий¹. К концу 1920 – началу 1921 г. народное хозяйство Беларуси пришло в полный упадок.

Третья сессия ЦИК ССРБ второго созыва 17 апреля 1921 г. распространила на территории Беларуси закон о замене продрозверстки продналогом. Так начался период новой экономической политики, начался очень болезненно: работа по сбору налогов проходила в чрезвычайно тяжелых условиях, вызванных технической бедностью и разорением края².

Перевод белорусской промышленности на рельсы нэпа начался с мер по концентрации средств производства, рабочей силы и капиталов на наиболее жизнеспособных предприятиях. Наказ СНК РСФСР от 9 августа 1921 г. о проведении в жизнь новой экономической политики требовал от советов народного хозяйства и их местных органов оставлять в прямом подчинении прежде всего самые крупные, жизненно важные, технически лучше оснащенные фабрики и заводы и объединять их в групповые управления или тресты³.

В лесной и деревообрабатывающей промышленности уже в 1922 г. было создано два крупных треста – "Лесбел" и "Западолес", имевшие республиканское значение. Общесоюзное значение имело управление лесной и деревообрабатывающей промышленности бассейна Западной Двины – "Двинолес", которое находилось в ведении ВСНХ РСФСР⁴. На территории Гомельской губернии в составе РСФСР был создан трест "Гомлес".

В июне 1922 г. между республиканскими трестами "Лесбел" и "Западолес" было произведено разделение лесных массивов и предприятий республики. Точное определение лесничеств, входящих в сферу деятельности трестов, устанавливалось специальной комиссией из представителей каждого треста. Все лесозаводы, оказавшиеся на разделенных территориях, переходили под управление трестов. В архивах не сохранились документы, четко указывающие, какие территории отошли к "Лесбелу", а какие к "Западолесу". По многочисленным договорам и отчетам можно судить, что "Лесбел" получил в свое распоряжение предприятия Минска, Борисова, Бобруйска и Осиповичей⁵. В соглашении между Экономическим совещанием и ВСНХ БССР читаем, что к "Западолесу" отходят все лесные массивы, тяготеющие к Неману, Ессе, Вилии и Двиносе (Двине) с притоками. Лесозаводы, расположенные в именованных районах, тяготеющие к лесничествам, отведенным "Западолесу", переходят в ведение "Западолеса"⁶. Оба треста